

ЛЕВ ПЕТРАЖИЦЬКИЙ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРАВА

Житинський Олексій Вікторович

*студент I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 081 «Право»*

*Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Актуальність цієї теми пояснюється, по-перше, тим, що наразі з усіх соціальних наук психологія посідає одне з чільних місць. По-друге, психологічна концепція відзначається плідними здобутками в опрацюванні теорій правової держави та громадянського суспільства. На жаль, вона не стала об'єктом необхідної уваги з боку сучасних теоретиків права в Україні. Я певен: якщо ми хочемо, аби наша держава трансформувалась у де-факто демократичну, правову і соціальну, то передусім маємо змінити спосіб розуміння і вивчення права.

Психологічна концепція праворозуміння зародилася в Європі наприкінці 30-х років XIX ст., коли почала формуватися психологія як самостійна галузь знань. Прихильники психологічної теорії намагалися знайти універсальну причину, що пояснила б процес виникнення держави і права.

Випускник Київського університету Святого Володимира, професор Санкт-Петербурзького університету Лев Петражицький надав психологічній концепції завершеного вигляду, показав недостатність позитивістського і природно-правового тлумачення права. Опублікування його роботи *«Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності»* вважається великою науковою подією початку XX століття, про що свідчить активне її обговорення науковою спільнотою і юристами-практиками, поява безлічі як послідовників, так і критиків.

У своїй двотомній праці Петражицький розрізняє два види реальності – матеріальну і психічну. При цьому професор розглядає *право виключно як явище людської психіки*, яка і є джерелом права. Психіка людини, її емоції відіграють вирішальну роль не тільки у пристосуванні людини до мінливих умов, а й у виникненні держави і права. На думку професора, *право* – це не державні норми (як вважали позитивісти), не фактичні правові відносини (позиція соціологічної школи), не моральна ідея (в природно-правовому сенсі), а *сукупність імперативно-атрибутивних емоцій*. Це означає, що

емоції мають двосторонній характер: імперативна природа вбачалась в усвідомленні особою свого обов'язку, натомість атрибутивна – в усвідомленні свого права. Емоції, за Петражицьким, є головним спонукальним елементом психіки, тож недаремно свою концепцію сам автор називав «емоційною теорією» [1, с. 6–23].

Визначення права як сукупності імперативно-атрибутивних емоцій є підставою для *критики позитивно-правової теорії*: держава не повинна однобічно наказувати, а також має бути зобов'язаною стосовно своїх контрагентів. Вона має підпорядковуватися об'єктивним нормам, незалежним від неї самої. На думку Петражицького, таке підпорядкування є вимогою справедливості, і тоді держава стане зв'язаною не своїм власним позитивним правом, а ідеєю права, якій ця держава служить. Не випадково, що в психологічній школі права акцентують увагу на *договорі*, як обопільній згоді його учасників. Договір – ключове поняття імперативно-атрибутивного права, натомість у позитивно-правовій теорії йдеться про однобічні розпорядження влади, на відміну від договорів, обопільних угод [2, с. 88].

Крім того, значна увага приділялась Петражицьким питанню про *розмежування права і моралі*. Правові норми, з одного боку, є зобов'язальними (*імперативними*), а з другого – такими, що надають права (*атрибутивними*), тоді як норми моралі є лише зобов'язальними [2, с. 87–88].

Іншими словами, у праві існують двобічні зв'язки – правовідносини, які одночасно накладають на суб'єктів зобов'язання і надають права, в той час як у моралі мають місце тільки однобічні зобов'язання, тобто норми моралі – це наші внутрішні імперативи. Наприклад, коли ми подаємо милостиню жебраку, він не вимагає від нас гроші, але ми робимо це з почуття обов'язку, спираючись на норми моралі [3, с. 198].

Теорія Петражицького безмежно розширювала сферу дії права. Так, він відносив до правових норм правила різних ігор, у тому числі дитячих, правила ввічливості, етикету. Революційним для того часу було і припущення Петражицького про те, що *тварини, божества, небіжчики, неживі предмети* теж є адресатами юридичних норм [3, с. 199].

У «Теорії права і держави у зв'язку з теорією моральності» автор поділяє право на *офіційне* – діє за підтримки держави (нормативно-правові акти, судові рішення) і *неофіційне* – не має підтримки держави, передбачає неофіційні способи вирішення конфліктів у суспільстві (наприклад, кровна помста) [4, с. 228].

Професор не сприймав двоподіл права на природне і позитивне, вважав «природне право» лише сукупністю етичних вимог права, проектом належного права, а «позитивне право» – тавтологією, яка, однак, традиційно вживається [5, с. 9; 6, с. 188–189]. Слід зазначити, що теоретик

також виділяє *позитивне право* (поруч з інтуїтивним), але надає йому дещо іншого змісту.

Інтуїтивне право – це психологічна оцінка людиною своєї поведінки з точки зору справедливості. Якщо *позитивне право універсальне*, то *інтуїтивне право має індивідуальний і мінливий характер*, бо його зміст визначається індивідуальними умовами життя кожного, характером, вихованням, освітою, соціальним станом, професійними заняттями тощо («інтуїтивних прав стільки, скільки індивідів»). Водночас Петражицький констатує, що інтуїтивне право декількох індивідів може збігатися, і тому доцільно говорити про інтуїтивне право конкретної родини, конкретного гуртка чи більш широкого кола людей, класу суспільства. Так, існує інтуїтивне право жінок, чоловіче і дитяче інтуїтивне право, інтуїтивне право злочинців, селян, робітників, промисловців тощо (правовий плюралізм). Щоправда, професор визнавав – інтуїтивне право не ідеальне та іноді менш «доброякісне» за змістом, ніж позитивне [4, с. 126–128].

Види позитивного права не вичерпуються законом, звичаєм і судовим рішенням, як зазвичай вважають юристи. Петражицький нараховує більш як п'ятнадцять видів позитивного права, що існували й існують в історії та практиці. Наприклад, *право судової практики, міжнародне право, книжкове право* (священні книги, Звід законів Юстиніана, збірники звичаєвого права), *право юридичної експертизи, право юридичних приказок і прислів'їв, договори, обіцянки, звички* тощо [7, с. 353].

Ідеї професора Петражицького викликали хвилю критики з боку прихильників усіх тогочасних концепцій праворозуміння і навіть з боку юснатуралістів, хоча саме природно-правову концепцію багато хто вважав найближчою до теорії Петражицького. Головним аргументом критиків було те, що психологічні фактори, які за таким підходом є вирішальними у створенні держави та права, формуються під впливом економічних, політичних, соціальних, релігійних, духовних та інших факторів.

З мого погляду, Лев Петражицький мав рацію в тому, що правник не повинен шукати правовий феномен у суспільному середовищі, бо цей феномен відбувається у його ж психіці. Можу погодитися з ним і в тому, що провідне місце у правовій політиці держави повинні займати не примусові заходи, а механізми виховного і мотиваційного впливу на поведінку людей.

Література:

1. Петражицкий, Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности в 2 ч. Часть 1. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 237 с.
2. Наукові праці МАУП / редкол.: М.7 Н. Курко (голов. ред.) [та ін.]. Київ: МАУП, 2001. Вип. 52 (1–2017). Юридичні науки. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 148 с.

3. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.
4. Петражицкий, Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности в 2 ч. Часть 2. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 343 с.
5. Атоян О. М. *Ідея інтуїтивного права в концепції Л. Петражицького*. Юридичний вісник. 2010. № 2(15). С. 8-11.
6. Прокопов Д. Є. Психологічна теорія права в контексті проблеми співвідношення інтуїтивного та позитивного права (Л. Петражицький). Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип.35. К.: Ін-т держави і права НАН України, 2007. С.186-194.
7. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: Навчальний посібник / Харків: Консум, 2004. 432 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-359-3-5>

ЗАСТОСУВАННЯ АНАЛОГІЇ ПРАВА В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ – ШЛЯХ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Капцова Тетяна Петрівна

аспірантка

*Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака*

*Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

Основою для побудови цілісної взаємоузгодженої системи права в Україні є принцип верховенства права, що закріплений в Конституції України та Європейській конвенції прав людини. Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями [1].

«Визначеність» та «невизначеність» відомі як філософські категорії та неодноразово входили до предмету дослідження у сфері теорії права. Вимога визначеності – це одна із найсуттєвіших вимог, що пред'являються людиною до права. Її важливість досить давно усвідомлюється європейською культурою. Поки що повільно, але поступово правова